

Mýty, mystérie, magie, mystika – dnes.

PhDr. Danice Slouková CSc.

Mýty

„Když pomluvy stárnou, stávají se z nich mýty.“ S. J. Lec

Prvním M byla mytologie. Seznámili jsme se už s tím, jak vypadal mytologický svět ještě před zrozením filosofie, Také už jsme se seznámili s jednou z podob současných mýtů, tak jak je prezentoval Roland Barthes. Objevením se filosofie, vznikem a rozvojem vědy rozhodně mýty nezaknily. C. G. Jung upozornil na to, že se jejich figury objevují v pohádkách, ve snech a v nejrůznějších příbězích, které si vyprávíme. Jejich abstraktní jádro nazval „archetypy“ a umístil je do společně sdíleného prostoru „kolektivního nevědomí“. Ať už je toto nevědomí kdekoliv, faktem zůstává, že archetypy působí, ovlivňují naše vnímání, naše prožívání, naše hodnoty i veškeré naše konání. Postmoderní filosofie přišla s konstatováním, že všechna velká vyprávění (rozuměj vyprávění o pokroku, o absolutní pravdě, o růstu lidského poznání, o lidské emancipaci), byla v současné době zpochybněna. To neznamená, že by přestala platit. Stále naplno vyplňují naše životy, i když v různých modifikacích. Dnes si například více uvědomujeme hrozbu tzv. globálních problémů, a tak namísto vyprávění o pokroku ve formě neomezeného růstu nastupují různé „poopravené“ verze, spatřující pokrok spíše v udržitelnosti, ať už si zase pod ní představujeme to či ono, ale ten základní smysl snad chápeme moc dobře všichni.

Pravda sice byla zrelativizována, ale dnes zároveň víme, že relace, tedy vztah, daný perspektivou, je něco samozřejmého, s čím čile pracují i přírodní vědy a co by nám nemělo dělat potíže. Pravda je sice relativní, ale objektivní, nezávisí jenom na jednotlivci, sdílíme ji mezi sebou, přinejmenším v komunitě, v níž jsme stejných názorů. A nejen to, denně ji používáme při každém svém rozhodnutí a každém svém činu, A výsledky, které to přináší, jsou pro nás „pragmatickým“ kritériem. Naučili jsme se, alespoň jak doufáme, cenit si svých chyb, na kterých se můžeme učit a cenit si odlišných názorů ostatních, neboť nám přinášejí témata k promyšlení (tedy pokud nejsme již beznadějně skeptikové-nihilisti a nevězíme po uši v žumpě stereotypů, dogmat, pohodlných zvyků a ne-myšlení - protože myšlení přece bolí!).

Růst lidského poznání není rozhodně jako celek zpochybněn. Zpochybněny mohou být dogmatická lpění na některých zastaralých scholastických poučkách a názorech. Exaktní, definitivní a jisté poznání, jazyk očištěný od vágních termínů a tedy i mluva očištěná od nečistot, spolehlivá empirická a s přispěním logiky i rozumová evidence, elegantní a efektivně vyhlížející zjednodušení, redukce a zkratky, to všechno se ukazuje dnes jako překonané. Definitivní poznání zůstává limitou, cílem, naším přáním. Očištěný jazyk se neosvědčil, náš přirozený jazyk, plný tolika nelogičností a vágností se při bližším zkoumání ukázal jako ideální a jediné možný. Ono „očištěné“ jádro jazyka se na druhé straně uplatnilo v abstraktních soustavách matematických (zejména neklasických) logik a výstavby kalkulů a posunulo tak naše vědění v této oblasti přece jen hodně kupředu, i když aplikace těchto abstraktních struktur se zdá být plně v rukou odborníků. Zjednodušení se používá hlavně z pedagogických a osvětových důvodů. Redukce, např. typu „teorie všeho“ jsou spíše

efektními metaforami jinak složité problematiky a ještě složitějších aplikací. „Zkratky“ jsou naším hříchem, běžně a nutně je při svém myšlení používáme. Jde však o to, zkracovat si cestu tam, kde jsme prozkoumali celý terén „oklikou“, a nevydávat za ně pohodlností motivované střelení od boku.

Zpochybněna ovšem dnes je i ona dříve tak suverénní demarkační linie mezi vědou a tím, co přírodověda za vědu nepočítá. Vědecká zkoumání, v jejichž centru je člověk nám otevírají přístup k „člověčím specialitkám a libůstkám“. Snažíme se postihnout nejen lidskou často vědecky těžko proniknutelnou „psýchu“, ale intenzivně studujeme i všechny lidské projevy a výtvoř. Bez obav můžeme dnes říci, že není nic, čím by se věda nemohla, nebo neměla zabývat. Neplatí už ono striktní Wittgensteinovo: O čem nelze mluvit (rozuměj v dosavadních vědeckých pojmech a jazykem přírodní vědy, matematiky a logiky), o tom nutno mlčet. Naopak, pokoušíme se nemlčet a mluvit o věcech, která byla u pozitivistů, novopozitivistů a většiny přírodovědců tabu. Pokoušíme se o tom mluvit ve jménu zvědavého lidského poznání a hledáme adekvátní vědecké přístupy. Jeden z nich je stoprocentně legitimní a musí obstát před sebevětším skeptikem či dogmatikem. Totiž ten, že přece studujeme lidské výtvoř. A jejich prostřednictvím sami sebe. Poznáváme se líp, než dřív. A tento zdroj poznání nesmíme zadusit, potřebujeme ho, zvláště my zdravotníci, protože před námi stojí právě takovíto lidé s takovými svými sny, nadějemi, příběhy. Distancovat se od jejich příběhů, znamená zklamat jejich důvěru, a to by byl velký zločin. To vnímáme zejména tehdy, kdy někdo zklame nás. A také my pacienti potřebujeme vědět, že před námi nestojí „stroj na výrobu zdraví“, ale zase člověk, jakými jsme my sami, a my ze sebe musíme vykřesat důvěru nejen onu „institucionální“, důvěru ve zdravotnictví jako instituci, stejnou jakou máme ke kterékoli jiné instituci moderního státu, ať je to škola, policie, armáda, úřady atd. Taková institucionální důvěra by byla nedostačující. Sami pozorujeme, že je každodenně zklamávána. My musíme najít důvěru jinou, založenou na člověku, na pohledu z očí do očí, na umění dialogu. My pacienti i my zdravotníci, musíme najít důvěru v důvěru. Navzdory všem negativním vlivům institucí a tlakům současné turbulentní globalizované společnosti, zmítající se ve velkých problémech, krizích, recesích. Taková důvěra v důvěru je možná jen na základě obnovení účastného mezilidského vztahu mezi „já“ a „já“.

Mystéria

„Předpokladem úspěchu ve společnosti je schopnost nechat se otrávit,“ G. B. Shaw

Dalším M byla mystéria, předávání moudrosti budoucím pokolením. Dnes jim můžeme říkat komunity, v nichž si lidé navzájem naslouchají a v nichž dochází k novým vhlédům na svůj život a svět. Takové tady byly vždy, a člověk se do jedné takové narodí a postupně se stává příslušníkem dalších, tak jak na sebe bere různé role a zapojuje se do různých aktivit.

Obsahem mystérií je oborově specifický souhrn věř, poznatků, hodnot, třeba i bojových hesel – výzev, stereotypů odmítání, barthesovských mýtů. Obor je to, co konstituuje určitou podobu oborového myšlení a poznání. Oborem je například příslušnost k nějaké epoše/věku, nějakému národu, politické orientaci, profesi, zájmové či občanské skupině, pohlaví, věku (generaci), apod. Oborové vědění a s ním spojené víry, hodnoty a tradiční způsoby řešení a prezentace jsou oporou, klíčem, kotvou, čímsi v dané komunitě oboru nezpochybnitelným.

Je-li něco z toho zpochybněno, „boží se svět“, neboť svět byl rozvrhem možností a nyní tyto možnosti mizí, nebo jsou ohroženy.

Tradičně vždy sloužili k přijetí do komunity tzv. přechodové rituály. Dnes se základní vědění předává ve školách, které se postupně oborově diferencují. Absolvent ČVUT už myslí jinak, má jiné hodnoty a jiná odhodlání, jiné způsoby řešení, jiné stereotypy, jiné opory, než student Filosofické fakulty UK. Při vstupu do zaměstnání se pak každý vyrovnává se způsoby myšlení, vědění, hodnocení a umem komunity, do níž se zařazuje. Přitom nejde jen o vědění explicitní, jehož desatero bychom si mohli pověsit na nástěnku, ale velkou a mnohdy rozhodující část tvoří vědění implicitní, či tacitní (skryté), tedy takové, o kterém se nemluví, které někdy není radno vyslovit, ale které se v dané komunitě přesto uplatňuje se „železnou“ zákonitostí. Nebo může jít o „um“, který je lépe odkoukat, než jej vyjadřovat v učebnicích a pak se podle nich učit. O tacitním vědění jsme se už zmínili v kapitole..... Tacitní vědění či umění může být neuvědomované, může zasahovat spíše naše podvědomí. Pro jeho předávání je nezbytné „učňovství“, tedy vztah žáka a učitele, kdy adept prakticky „odkoukává“, jak se to dělá. Adept však nemůže být přítomen všem možným situacím, které mohou nastat, proto je důležité nevyvozovat unáhlené generalizace, a tam kde to jde, ověřovat si své závěry na myšlenkových experimentech, kterými žák „zkouší“ svého učitele.

Mysteriem jsou i Latourový sítě spojenců. Tvorba vědeckých pravd není podle francouzského filosofa vědy a sociologa Bruno Latoura (1947 -) záležitostí ani jen logiky vědeckého výzkumu (vědecké metodologie) ani jen sociální konstrukcí, ale účastní se na ní široká a dlouhodobě utvářená **síť spojenců**, síť různých prvků přírody i společnosti. Vedle vědeckých postupů a logiky vědy jsou takovými spojenci sociální a psychologické aktivity lidí, známosti, finanční zdroje, souhlasné teorie jiných oborů, ale také různé fakty a artefakty, jako jsou náčrtky, záznamy, výsledky experimentů apod. Navenek síť zajišťuje odolnost teorie vůči protiargumentům, uvnitř této sítě se však odehrávají politické procesy (například hlasování či vyloučení z kolektivu), v nichž vítězí určitá vědecká teorie a získává postavení vědecké pravdy.

Magie

„Nic mi nepovídej, a všechno mi pověz!“ Josef Spejbl

Magie se dotýká samotného středu našeho života. Je bodem, kdy se vše proměňuje v cosi nového. Řekli jsme, že jde o přímé působení myšlenky. Medicína zná spoustu případů tzv. „samouzdravení“. Věř, a tvá víra tě uzdraví, říká se. Lékaři mají pro pacienty často hanlivě znějící termín „placebo“. Medicína většinou zatím nevyužívá tohoto jevu ve svůj prospěch dostatečně vhodně a efektivně. Bylo by třeba na základě pečlivého výzkumu otevřít prostor pro nápady, jak tohoto jevu využít. K tomu je zapotřebí založit úplně jiný diskurz, než jaký panuje dnes. Vše co se týká psychiky a psychosomatiky stále podléhá cejchu neoficiálních, postranních proudů myšlení, ke kterým se sice mnozí hlásí, ale ke kterým se ještě více lékařské odborné veřejnosti nechce znát, protože má punc čehosi nevědeckého. Jestliže existují prostředky jak léčit pacienta psychickým působením, pak je velkou chybou, pokud by se toho medicína zříkala. Musí to ale začít slovníkem. Placebo je vnímáno jako „oblafnutí“ pacienta a slouží v převážné míře k testování účinnosti chemických látek. Nikdo vlastně netestuje samo placebo jako pozitivní možnost způsobu léčby. Spíše než o neinformování pacienta o tom, že nedostává účinnou látku by bylo třeba změnit úhel pohledu tak, aby

zvolený způsob léčby (tedy ono dnešní „placebo“) vnímal jako legitimní způsob léčby, který přináší pozitivní výsledky. Jaký slovník volit a jak dosáhnout toho, aby pacient nikoli věřil něčemu, co není jisté, ale aby byl přesvědčen o tom, že mu lékaři nabízejí osvědčený způsob léčby, přinášející výsledky, to je velký úkol pro všechny zdravotníky, spočívající v postupném ohledávání cestiček, jakým způsobem s pacientem rozmlouvat, jaké argumenty použít a na která jeho přesvědčení působit, která posílit a která se snažit potlačit. Částečně se to již daří při preferování konzervativních způsobů léčby oproti radikálnějším způsobům, pokud se dostatečně zdůrazní rizika těchto způsobů a konzervativní léčba se naopak podpoří fakty o její úspěšnosti. Jakmile se bude jenom říkat: věř!, nebo je to věc „jenom“ vaší psychiky, záleží „jenom“ na vás, musíte se změnit „především vy“, musíte „nejdřív“ chtít, nebo se bude pacient posílat k „odborníkovi na psychiku“, pak to může mít spíš opačný efekt. Je třeba prosadit, že léčba je společnou věcí zdravotníka a pacienta a její výsledek je závislý na úrovni vztahů, jaké spolu vytvoří, na diskurzu, který spolu vedou, na hledání společných hodnot a na vytváření oboustranné důvěry.

Teoretici, kteří se zabývali důvěrou, rozlišují důvěru vyplývající z instituce (důvěra – konfidence), která je dána právním pořádkem a skutečnou praxí fungování instituce, od důvěry, která je budována jako mezilidský vztah, do nějž obě strany vkládají svůj vklad a nesou závazek dodržení fair-play. Důvěra je založena na „důvěryhodnosti“. Lékař musí být pro pacienta důvěryhodný, to znamená, že musí počítat s tím, že pacient má za to, že mu bude nakloněn. Důvěra usnadňuje vzájemné vztahy mezi oběma partnery a redukuje nejistotu, která může být v postavení pacienta rozhodujícím negativním faktorem, ovlivňujícím neúspěch léčení. Důvěřovat druhému znamená věřit, že má zájem o naše dobro a bude se podle toho chovat a jednat, bude ochoten do toho vložit ten správný vklad. Důvěra je chápána jako pocit spolehnutí se na druhého, který se utváří už v raném dětství na základě kvality vztahu mezi dítětem a matkou, a později vede ke vzniku potřebné sebejistoty, kreativity a životního optimismu. Opak vyvolává pocit úzkosti, vedoucí k nejistotě a k orientaci na nedůvěru vůči okolnímu světu. Důvěra je tedy centrální sociální aktivitou, která má bezprostřední vliv na to, zda se léčba bude dařit. Toho si musí být vědomi zdravotníci a v tomto duchu musí umět o tom přesvědčit pacienty. Jedním z nejnepříznivějších životních zážitků, a to v konečném důsledku pro obě strany je zážitek zrady, který často hluboce zasahuje pacientovu psychiku a bývá spojen s velikým zklamáním a často i nenávistí vůči tomu, kdo jeho důvěru zradil. Na toho, kdo zradil to má samozřejmě rovněž negativní dopad, přinejmenším v tom, že otupuje jeho cit pro zdravé sociální vztahy a deformuje tak jeho další osobní rozvoj. U zklamaného se často stává, že přehodnotí systém svých hodnot a důvěru začne považovat za projev slabosti či dokonce slabomyslnosti. Popře hodnotu důvěry a stane se nedůvěřivým „z principu“. Tím je dílo zkázy dokonáno a výsledkem je deformace charakteru, systému hodnot, správných způsobů uvažování a tzv. ideových opor myšlení a konání na obou stranách. V takové odcizené situaci se léčby nedaří. Pokud je takových „příhod“ více, a záleží na konkrétním naturelu partnerů, kolik že málo případů stačí, pak jsou často změny nevratné, dochází k frustracím a deprivacím. A připomeňme si, že o „deprivantech“ se hovoří v souvislosti s pokříváním charakterů směrem k vývoji psychotických typů osobnosti. Pak samozřejmě problémů neubývá, ale přibývá.

U magie je tradičně rozlišována tzv. černá a bílá magie. Technicky vzato se tyto dvě podoby v ničem neliší. Až na tu podstatnou maličkost, zda má být výsledkem poškození nebo naopak pomoc člověku. K poškození může dojít jakýmsi samospádem už jen tím, že vypustíme otázku pomoci ze zřetele a že k ní otupíme.

Mystika

„I vítr vyvětrá.“ S. J. Lec

Hledat odpověď na otázku Kdo jsem Já je posledním, ze čtyř uvedených M, a svým způsobem svazuje všechna předchozí dohromady, do jednoho proudu. Dostalo se mu pojmenování mystika a tím i patřičného odstupu, jen abychom neviděli sami sebe. Zvlášť v současném postmoderním světě si myslíme, že máme absolutní svobodu a že máme na výběr. Ale v tomhle nemáme žádný výběr. Já jsem, a tečka. To se nedá zpochybnit. Ale kdo jsem Já, to se týká každého z nás jednotlivě. Tomu bude věnována blíže další kapitola. My ale musíme jít ještě dál, než jen dostát heslu „poznej sám sebe“. Musíme umět z takového poznání vytěžit to pozitivní pro naši práci a náš další života.

Na tomto místě si povšimněme, že pod pojmem mystika mohou dnes být předkládány i velice chmurné tváře. Například psychoanalytický esejista Jan Stern (nar. 1977) mystiku spojuje s iracionalitami, které nám dnes údajně vládnou. A my dodejme, že všechny, které uvádí, jsou spjaty s ústředním problémem moderní západní civilizace, kterým je vztah této civilizace právě k „já“, k jedinci, k svobodnému člověku. Pokud budeme sledovat Sternovu „negativní mystiku“, zjistíme, že to, oč nám jde, znamená právě vzepřít se proti jím uváděným iracionalitám a namísto nich postavit „mystiku pozitivní“, obrácenou k člověku. Tak například proti nevšímavosti k lidskému životu lze usilovat o prosazování všímavosti k životu a konkrétnímu člověku. Proti převádění všeho na směnu, postavit pokus o vymanění se z otroctví myslet vše jen jako směnu. Proti „nesnesitelné lehkosti“ (neodpovědnosti) musíme postavit vědomí závažnosti. Proti umělému vytváření „jen aby se něco dělo“ musíme umět prosazovat pozastavení k nadechnutí a rozmyslu. Proti životu, naplňujícímu pouhé „funkce“, je nutno prosadit život tvořivý, založený na schopnosti, ochotě odvaze překračovat zaběhlé stereotypy v myšlení a konání. To souvisí se schopností představit si a vyzkoušet i něco jiného než je dosud v daných kruzích a podmínkách považováno za standardní. Proti zahlcení mnohostí musíme preferovat trvání na základních hodnotách, týkajících se člověka. Proti bezbřehé komunikační hojnosti (mediální bláboly, které už také papouškujeme, aniž bychom si toho všimli), postavme zásadu relevance. Proti povrchní a formální komunikaci vyslovme nahlas, že nám o něco jde. Proti mediálnímu libování si v destrukci, postavme pozitivní vazby mezi sebou, mezi námi lidmi, mezi našimi „já“. A konečně proti neustále se vracejícímu tlaku odcizování se všemu, své práci, naději na lepší budoucnost, odcizování se proti svým bližním i sobě samým spolu s heslem: „Jdu za svými cíli brutálně a tvrdě, avšak jsem omluven tím, že z nich tak jako tak žádnou slast vlastně nemám, vlastně jsem prázdný a nešťastný...“¹ pokusme se zvrátit toto „existenciální prokletí“ tím, že budeme důvěřovat životu, který má smysl, který nás baví, a ke kterému budeme přistupovat s vědomím důležitosti a křehkosti každého našeho činu, každé naší relace, Důvěřujme znovu tomu, že to jde. K tomu mobilizujme vše, co se nám nabízí. Vše, co jsme dosud nevyzkoušeli i vše to, co jsme vyzkoušeli a osvědčilo se nám to. Takový zvrát ovšem nepřijde sám od sebe a v dalším textu si připomeneme některé možnosti, které se nám nabízejí, a které jsme možná dosud ještě nevyzkoušeli.

¹ Stern J. : Mystika Západu, Malvern, 2009, s. 53